

Назва закладу	01.01.01	01.01.02	01.01.03	01.07.04
Притулки для неповнолітніх	86	88	94	95
Центри соціально-психологічної реабілітації неповнолітніх	–	5	18	19

Останні роки робота з попередження бездоглядності спрямована на раннє виявлення дітей, що перебувають у сім'ях, де не забезпечується належний догляд дитині, що загрожує її вихід на вулицю. Таких сімей виявлено і поставлено на облік біля 80 тис., 10,5 тис. взято під соціальний супровід (працевлаштування батьків, надання конкретної матеріальної та фінансової допомоги, допомога психолога, лікування від алкоголізму тощо).

Позитивні зрушення відбуваються і в розвитку сімейних форм виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Так, порівняно з 2000 р. у 1,6 рази збільшилася кількість дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей.

Це дало змогу забезпечити майже 2 тис. дітей вищезазначених категорій виховання у сім'ї.

Показники	01.01.01	01.01.02	01.01.03	01.01.04
Дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї	129	143	160	206
Кількість дітей	1107	1358	1423	1893

Але в цілому цифри свідчать про невирішеність багатьох проблем цього спектра.

УДК 34:008

Л. І. Кормич,
д-р іст. наук, професор, директор інституту адвокатури ОНЮА,
В. В. Багацький,
канд. іст. наук, доцент кафедри соціальних теорій ОНЮА,
Н. Н. Легеза,
здобувач Національного університету «Острозька академія»

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ЗАХОДУ І СХОДУ

Право є результатом розвитку духовної культури кожного народу, одним з критеріїв цивілізації. Через право практично виражаються загальнолюдські інтереси та цінності, національна мораль, що є обов'язковими елементами суспільної культури. Дійсно, «Руська Правда» могла виникнути тільки на основі давнього звичаєвого права та на засадах християнської моралі. Так само й іслам є сукупністю не тільки релігійних норм і обрядів, а й культурних і мо-

ральних приписів, які мають обов'язкову юридичну силу для кожного мусульманина.

Європейська цивілізація базується на трьох засадах — грецькій філософії, єврейській релігії і римському праві. Багато хто вслід за Едмундом Берком міг би сказати: «Закони всіх держав Європи взяті з одного джерела». Ці засади зумовили всі майбутні етапи розвитку людства. Ренесанс, Реформація і Контрреформація, а також Просвітництво, промисловий переворот і виникнення капіталізму були заздалегідь визначені. Іншими словами, діяльність Мартіна Лютера, французьких енциклопедистів, Генрі Форда, Норберта Вінера повинна була неминуче реалізуватись в сутності європейської цивілізації.

Отже, підґрунтям розвитку правової культури в країнах Заходу стала традиція римського права, втіленням якої є вислів: «*Dura lex, sed lex*» (Закон суворий, але такий закон). Римські юристи розробили і вдосконалили право, пристосовуючи його до реальних потреб життя. Рівність усіх громадян перед законом не залежала від соціального статусу, майнового стану та від національних, расових ознак і віросповідання. Ця традиція стала основою для законотворчої діяльності і розвитку правової культури західного суспільства. Вимагалось, щоб нові закони були так само логічно послідовними на кшталт того, як один з принципів римського права встановлює межі: «все, що не забороняється — дозволяється».

Подібні особливості підкреслюють національний характер правової культури. Це тим більш справедливо, що висока правоздатність народу завжди базується на стародавніх витках звичаєвого права кожної держави.

Традиційні знання на Заході формулюються оповідальними засобами. Очевидна необхідність звернення до оповіді в проблематиці знання — це відповідні обставини звільнення буржуазії від традиційних авторитетів. Отже, *наративне* (отримане за допомогою оповіді) знання відроджується як шлях вирішення проблем легітимізації нових авторитетів. Особами, які мають право вирішувати за суспільство, регламентувати його життя, є законодавці. Їх приписи стають нормами для тих, кого вони зобов'язують. Тобто вожді, керівники (у фольклорі кожного народу ними були *герої*) займаються легітимізацією державної і громадської діяльності. Ознакою легітимізації є *консенсус* людей, а засобами запровадження правових норм є *дискусія* — на зборах, в парламенті чи на референдумі.

Поняття прогресу означає необхідність позбутися старих авторитетів. Воно не є нічим іншим, окрім руху, поступу, за допомогою якого належить накопичувати нові знання. Люди сперечаються про те, що є справедливим чи несправедливим, так само, як науковці сперечаються про те, що є істиною чи брехнею. Люди накопичують цивільні закони подібно до того, як продукують нові відкриття вчені. Отже, окремі люди, нація чи людство і особливо їх політичні інститути не задовольняються одним лише науковим знанням. Вони видають ще й закони. Тому-то вони формулюють *прескрипції**, які мають статус правових норм. Право слугує для підтримання справедливості, а основою самого права є закладена в ньому справедливість.

Як стверджує Гарольд Дж. Берман, хоча б теоретично конфлікт між соціально-економічними умовами і політико-моральною ідеологією, в якому К. Маркс бачив головну причину революції, може бути вирішеним за допомогою права. Частково для того, щоб уникнути цього небажаного для нього висновку, К. Маркс звів право до ідеології.

Отже, на зміну законам проти тенденції, законам, що не давали об'єктивних норм і через те були в минулі століття терористичними правилами, прийшли закони, норми права, відповідні сучасності.

Основою правової культури є правова діяльність. У цивілізованому суспільстві Заходу існують дві протилежні форми нормативної регуляції — мораль і право. Останнє є формою регуляції інституційної. Саме від імені інституту держави встановлюються і видаються правові норми. Примусовість правових норм впливає із сили і авторитету держави. Право передбачає кодифікацію прийнятих законів і правових норм. Кількість законів мусить бути кратною, але достатньою для регламентації життя громадян в державі. Вони повинні бути чітко визначеними для оперативної перевірки їх виконання. Таким чином держава за допомогою законів забезпечує права громадян, їх свободу і власність, підтримання суспільного порядку тощо. А людина, виконуючи норми права, звільняється від його контролю і нагляду. Коротше, знання законів необхідне для того, щоб позбутись рабської залежності від них.

Західне суспільство прагне вирішити свої внутрішні проблеми за допомогою спільних для всіх і визнаних більшістю певних правил. Сьогодні такі правила називаються *законами*. А спеціалісти, які здатні забезпечити їх розробку, застосування і виконання, називаються *юристами, правниками*. Отже, правниками є спеціалісти з технологій розв'язання соціальних конфліктів.

Найдосконалішим виявом правової культури, умовою її розквіту є побудова правової держави. В такій державі демократична система влади поєднується з її правовими настановами. В основу такої держави покладено принцип рівності влади, громадянина, суспільства і права, їх правову рівність перед законом. Ця рівність мусить бути дотримана за будь-яких обставин, незалежно від змін політичного режиму і форми правління. А ґрунтується ця рівність на визнанні й дотриманні вимог *«Загальної декларації прав людини»*, що була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. В ній зазначається, що «всі люди народжуються вільними та рівними» (ст. 1) і що «кожна людина повинна мати всі права і... свободи, проголошені... декларацією, без жодних розрізень» (ст. 2). Проте задоволення потреб перш за все окремої людини збільшує відповідальність останньої. Та без такої відповідальності не може бути й реальної свободи. Свобода — це усвідомлена і реалізована необхідність, як сказано було колись.

Правда, коли наприкінці 1940-х рр. ООН готувалась прийняти *«Загальну декларацію прав людини»*, ця універсалістська концепція прав людини викликала сумнів у деяких вчених. Зокрема, це була група вчених Американської антропологічної асоціації під керівництвом М. Герсковіца. В своєму меморандумі вони заявили, що *«стандарти і цінності мають особливий характер*

в різних культурах, з яких вони походять, тому всяка спроба сформулювати постулати, що впливають з уявлень чи морального кодексу однієї культури, перешкоджають розповсюдженню такого роду декларації прав людини на людство в цілому».

Звідси робився висновок про те, як, у відповідності з науковим підходом, повинні декларуватись права людини. Вчені вважали, що в основу мусять бути покладені загальносвітові стандарти свободи і справедливості, що базуються на принципі, за яким людина вільна у тому випадку, коли вона може жити у відповідності з тим розумінням свободи, яке заведено в її суспільстві. І навпаки, не можна уявити собі ефективний світовий порядок, який би не підтримував вільний розвиток осіб, членів тих співтовариств, які конституують цей порядок.

Цікаво, що з подібними судженнями виступав ще в 1909 р. українсько-російський вчений, правник-мислитель європейського рівня Б. О. Кістяківський. В своїй праці *«На захист права»* він стверджує: *«Немає одних і тих же ідей свободи особистості, правового устрою, конституційної держави, однакових для всіх народів і часів... Усі правові ідеї у свідомості кожного окремого народу отримують своєрідне забарвлення і свій власний відтінок».*

ООН проігнорувала меморандум М. Герсковіца. В основу *«Загальної декларації прав людини»* нею була покладена універсалістська концепція прав людини. Згідно з нею, права людини єдині для представників всіх співтовариств світового порядку, незалежно від специфіки конститууючих ці співтовариства традицій і властивих їм принципів розуміння свободи. Змістовно ж ці універсальні права представляють собою саме постулати, що впливають з уявлень і морального кодексу однієї, а саме європейської культури (Л. Г. Іонін).

Ставало очевидним, що потрібна поглиблена розробка прав людини. Її універсальні міжнародно-правові стандарти доповнюються регіональними, які базуються на врахуванні історико-культурної своєрідності окремих регіонів світу. В зв'язку з цим у Лондоні в 1970 р. вийшла друком книга Султанхусейна Табанде *«Мусульманський коментар до Загальної декларації прав людини»*. В 1981 р. в Парижі вийшла друком *«Загальна ісламська декларація прав людини»*. Вона була підготовлена неурядовою організацією — Ісламською радою Європи (ІСЕ). З одного боку, цей документ відтворив багато які з мусульмансько-реформаторських постулатів, а з другого — був прямим відгуком на євроамериканський варіант постановки питання про права людини. На жаль, в євроамериканських країнах ні книзі, ні документіві не надали належної уваги.

В минулому колонізатор з Заходу впевнено насаджував світові свої закони. Проте з розпадом у 60-х рр. ХХ ст. глобальної колоніальної системи світ став з великою підозрою ставитися до євроамериканських норм права. Та й сам Захід засумнівався в універсальній придатності свого традиційного уявлення про право, особливо для незахідних культур. Право, яке раніше здавалося «природним», виявилось всього лише «західним». А багато хто стверджує, що воно й для Заходу застаріло (Гарольд Дж. Берман).

Отже, неминучим виявляється таке становище, коли ідея втілення в життя універсальних (на думку ООН) прав людини або лишається утопією, якщо їх не відстоюють там, де вони порушуються, або виявляється засобом, який використовується для задоволення власних потреб країнами — лідерами співтовариства. А це теж є порушенням прав людини.

Демократія — це оптимізована сукупність законів, за якої громадяни відчують себе вільними. Народовладдя не можна накинати народові насильно. Навпаки, демократія повинна народитися з потреб освіченого, культурного суспільства. Насильно, штучно можна насадити лише диктатуру, а демократія повинна вирости.

В євроамериканській демократії влада народу заснована на величезній внутрішній відповідальності кожного громадянина. Йому не треба примушувати себе до нормальної і відповідальної соціальної поведінки. На Заході громадянин підготовлений до неї історично, тому він сприймає демократичні норми, як такі, що не потребують пояснення. Це його спосіб життя. Там відбулося не лише вдосконалення системи державної влади і законодавства, а й розвиток кожним громадянином своєї політико-правової культури.

Виховання громадянами в собі національної та громадянської свідомості, поваги до протилежних світоглядних та конфесійних поглядів є одним з найважливіших факторів суспільної гармонії. Інакше стають фактично нездоланими труднощі демократичної консолідації в країні в умовах багатопартійної системи.

У світі є 31 країна з режимом стійкої демократії. Вони існують не менш ніж 25 років. І тільки чотири з них мають президентські режими — Венесуела, Колумбія, Коста-Ріка і США, але не більше двох політичних партій в кожній з цих країн. Безсумнівно, що приклад США сприяв стійкій популярності цієї форми правління. Більш ніж за 200 років американці створили такі страхувальні механізми, які компенсують недоліки президентства: доцентрову і прагматичну двопартійність, мажоритарну систему виборів, федералізм, ротацію держслужбовців, функціональний чиновницький кар'єризм, принцип старшинства в конгресі, лобізм тощо.

Бомбардування Югославії авіацією НАТО в 1999 р., яким завершилось ХХ ст., знаменує собою переважання права сили над силою права. США стали втручатися у внутрішню політику країн Європи. Це нагадує світ часів Римської імперії, коли римляни визначали спосіб життя підкорених ними народів. А ми вже знаємо, що у витоків західної цивілізації лежить так звана «римська ідея», тобто ідея універсальної цивілізації. Рим дав середземноморському світу свій кодекс і перший закон народів. В сучасному світі те, що ми називаємо міжнародним правом, було розроблено і утверджено західною цивілізацією і в цілому відображає перш за все її інтереси і цінності.

Тому сучасний Захід шукає шляхи інтеграції світу на основі перш за все своїх економічних і політичних досягнень. А там, де вони не утверджуються, схильний, як ми бачимо на прикладах Югославії або Афганістану, вдаватися до

воєнної сили. Цей новий світовий порядок *вже не буде* базуватися на принципах державного і національного суверенітету і на рівноправності народів.

В сучасному світі більшість демократій є неконсолідованою. Тому в них політичні і громадянські права реалізуються в основному на виборах. Все ж решта — влада закону, права власності, поділ властей, свобода слова, зборів і віросповідань — не гарантовані. Такий лад отримав назву «делегованої демократії», тобто зовнішньо схожої на представницьку демократію.

Жовтнева Соціалістична революція 1917 р. в Росії стала початком нової ери, в якій соціалістичне право замінило собою капіталістичне. В основі постулатів комунізму, як і християнства, закладені принципи справедливості і соціальної рівності. Доктрини комунізму набули святості одкровення, а його керівники — ореол вищих священнослужителів. Партийна ієрархія була копією ієрархії церковної.

Відповідними християнським були і правові постулати соціалізму. Радянський «Моральний кодекс будівника комунізму» був копією «Десяти заповідей» з Біблії. «Кодекс» вивчали школярі і студенти в школах і вузах СРСР. Він був покладений в основу радянської правової політики.

Після розпаду Радянського Союзу багато хто з колишніх радянських республік, як і Україна чи Росія, обрали «делеговану» форму правління. Це пов'язано зі спадкоємністю політичних еліт цих країн. Тобто стара номенклатура продовжує функціонувати в новій системі влади. У кожній з таких країн утворилось два суспільства, що знаходяться в стані ворожнечі. Тому і трансформація життєвого устрою йде дуже повільно і болісно. А глибина і гострота соціальних суперечностей блокує розвиток демократичних інститутів.

«З діалогу правових культур виходить, що самотність є невід'ємною властивістю національної правової культури, визначальним моментом її існування» (Ю. М. Оборотов). З погляду універсалістського сенсу будь-яка цивілізація чи культура повинні до певної міри визнати людину головною цінністю всього суцього. Тільки за такої умови вона стане дійсно гуманістичною. Така культура повинна не тільки зберігати цю цінність, але й захищати її, забезпечувати їй можливість вільного самовираження, в чому й полягає суть будь-якого права.

Однак правда й те, що людина з погляду вічності не цінніша за будь-який інший біологічний вид, який існує на планеті.